

Недељко РАДОСАВЉЕВИЋ
Историјски институт
Београд

ХЕРЦЕГОВАЧКИ МИТРОПОЛИТИ 1766-1878.*

Апстракт: У раду је указано на значајне промене до којих је дошло у Херцеговачкој митрополији након укидања Пећке патријаршије 1766. На њено чело су, уместо локалних Срба, почели да долазе митрополити грчког порекла или они школовани у грчким школама, постављани у Цариграду од Васељенске патријаршије. До Берлинског конгреса променило их се укупно десет, од којих су већина били Грци. О сваком од њих дати су основни биографски подаци, засновани на познатим, али и до сада непознатим изворима. За два митрополита новооткривени извори су омогућили да се реконструише њихов целокупан животни пут, а не само време проведено на челу митрополије. Поред тога, објашњени су услови у којима су херцеговачки митрополити деловали вршећи духовну мисију, а они су често били нередовни због побуна против централне власти. Иако је до сада преовлађивала слика о њиховој среброљубивости и лошем односу према локалним православним верницима, то се генерално не може применити на све митрополите.

Key Words: Herzegovina, Ottomians Empire, Metropolitan, Orthodoxy, Serbs, Greeks, Bulgarians, Peć Patriarchy, Great Church, biographies.

Херцеговачка (Хумско-херцеговачка, Херцеговачко-захумска) митрополија, била је једна од епархија Пећке, а од 1766. године Васељенске патријаршије, која је у континуитету постојала кроз цео период османске власти у српским земљама. Њени корени сежу још у време када је Свети Сава 1219. формирао аутокефалну Српску архиепископију.¹ Када се усталила османска административна структура на Балканском полуострву, посебно након обнове аутокефалности Пећке патријаршије 1557, епархијске границе постале су стабилне, и померале су се врло ретко, као у случајевима када су се, на пример, померале државне границе. Херцеговачка митро-

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Између европских узора и стереотипа: Српска национална интегритетна историја 1804-1918*. (Ев. бр. 147036).

¹ Једна од првих основаних епархија у средњовековној српској држави 1219. године била је Хумска. Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве I*, Београд 1991, 89, 91.

полија је током XVIII и XIX века имала стабилну управно-административну структуру, јер на том простору није било промена државних граница, а присуство османских власти било је јако. И пред крај постојања Пећке патријаршије, и након њеног укидања и припајања Васељенској патријаршији 1766, херцеговачки архијереји носили су високо митрополитско звање из два разлога: због значаја епархије на чијем се челу налазе, и праксе Васељенске патријаршије да готово сви њени епископи који су на челу епархија, па чак и неки викарни, имају ранг митрополита. У случају Херцеговачке митрополије не ради се, дакле, о аутономној цркви, већ о једној обичној епархији.²

Укидањем Пећке патријаршије 1766, створени су услови и да се са положаја уклоне епископи затечени на челу неких епархија, који су одбили да се са тим чином, насталим као резултат молбе последњег патријарха, Грка Калиника II, упућене султану Мустафи III и васељенском патријарху Самуилу Ханцерису, сагласе.³ Један од њих био је и херцеговачки митрополит Стефан Милутиновић-Мркоњић, који је збачен са архијерејског престола у септембру исте године, управо у време када је слична судбина снашла и новопазарског митрополита Гаврила.⁴ Оправдање за то нађено је у њиховим наводним неканонским поступцима и отказивању послушности. Митрополит Стефан наставио је да живи у манастиру Дужи, а његов наследник, патријаршијски ефимер Антим, рукоположен је већ 23. септембра 1766. у Цариграду и изабран за Херцеговачког митрополита.⁵ Не зна се тачно време његовог доласка у епархију. Анализом различитих извора,

² Херцеговачка митрополија Пећке патријаршије обухватала је у целокупном времену свог постојања територију Херцеговачког санцака Босанског пашалука. У кратком временском периоду, када је Херцеговина била одвојена у посебан пашалук под управом Али-паше Ризванбеговића Сточанина, њене границе нису мењане. До промена граница те епархије дошло је тек након спровођења одлука Берлинског конгреса 1878.

³ О самом укидању Пећке патријаршије и последицама које је тај чин произвео у епархијама насељеним православним Србима, опширније видети: Исти, *Укидање Пећке патријаршије*, Богословље XIII, Београд 1938, 250-307; Недељко Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831, управа Васељенске патријаршије*, Београд 2007, 57-82.

⁴ Митрополита Гаврила рашког сменио је директно султан Мустафа III. Недељко Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739-1804*, Ваљево 2000, 38.

⁵ Сава еп. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд-Подгорица, Крагујевац 1996, 17. У овом случају брзина деловања власти била је велика, јер је указ о укидању патријаршије донет само дан раније. Недељко Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831, управа Васељенске патријаршије*, 79.

Ђоко Слијепчевић дошао је до закључка да је нови митрополит у њу стигао 1767. године.⁶

Као једну од првих мера коју је митрополит Антим предузео, Владимир Ђоровић наводи да је пренео седиште митрополије из манастира Дужи у Мостар, са чим се слаже и Сава Вуковић.⁷ Међутим, Ђоко Слијепчевић је утврдио да се то десило још 1751. у време митрополита Аксентија II Јовановића Паликуће.⁸

Митрополит Антим није био добро прихваћен од локалног свештенства и верника из више разлога: успомена на самосталну српску цркву још је била жива, а последњи херцеговачки митрополит Србин, насилно уклоњен са свог положаја. Поред тога, његови поступци и блискост с османским властима, које су му практично биле једини ослонац у успостављању ауторитета, такође су утицали на лошу слику о њему. Један од записа, чија је аутентичност неспорна, а веродостојност могућа, мада није поткрепљена и другим изворима, указује и на могућност да се служио екстремним мерама физичког уклањања непослушних. Игуман Никодим Тројичанин, из манастира Свете Тројице код Пљеваља, записао је 1768. да се склонио у село Опаљеник где се *љуту мучи од болести*, пошто је митрополит Антим покушао да га отрује!⁹ Далеко од свог завичаја, без икаквог ослонаца у локалној православној заједници, Антим је изгледа тражио начин да се што пре врати назад. Патријаршија му је, после пет година које је провео у Херцеговини, дозволила да напусти Херцеговачку митрополију, с тим да га наследи његов архиђакон Ананије.¹⁰

⁶ На његово мишљење пресудно је утицало писано саопштење јеромонаха Теофила из манастира Житомислића, да је од Антима постављен за игумана. Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, Београд 1991, 465; Исти, *Хумско-херцеговачка епархија и епископи (митрополити) од 1219. до краја XIX века*, Београд 1940, Богословље XV, свезак 1, 33. Теофилово казивање, забележено у руским изворима, објавио је Стеван М. Димитријевић, *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, Споменик СКА LIII, Сарајево 1922, 259.

⁷ Владимир Ђоровић, *Мостар и његова српска православна општина*, Београд 1933, 35; Сава еп. Вуковић, *наведено дело*, 17.

⁸ Ђоко Слијепчевић, *Историја српске православне цркве II*, 464.

⁹ Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи II*, Београд 1903, запис 3320, стр. 230. Овај податак мора се примити с одређеном резервом, али речито говори о томе какво су мишљење имали херцеговачки православни монаси о свом новом митрополиту.

¹⁰ Јоанникий Памучина, *Лѣтописъ православне цркве далматинске и херцеговачке. Почетак долазка грчки владика у Херцеговину*, Србско-далматински магазин за лѣто 1848, Задар 1848, 169-170

До тада, Ананије није имао епископски чин, па је митрополит Антим добио дозволу патријаршије да га, заједно са још два епископа, рукоположи за владику.¹¹ По тврдњама Јоаникија Памучине, то се десило 1778, када је Ананије свечано дошао у Мостар.¹² Међутим, то се ипак десило шест година раније, јер се у неким записима као година рукоположења помиње 1772.¹³ Потврда те чињенице је и сам митрополитов печат, на коме се, поред урезаног текста на грчком језику, налази и та година.¹⁴

Мада у секундарним записима и у сачуваним натписима нема података да је Ананије имао лоше односе са локалним српским свештенством и верницима, у наративним изворима, попут сећања Јоаникија Памучине, истиче се да је имао *напрасит грчки дух*, и да је брзо дошао у сукоб прво са братством манастира Житомислић, а потом и са делом мостарске црквене општине, чији чланови су се поделили управо по питању подршке њему или монасима Житомислића.¹⁵ Насупрот Памучини, који је у својим ставовима могао бити и субјективан, Слијепчевић указује и на другу могућност, да се можда радило о митрополитовом покушају да у манастирска братства заведе ред, јер су се калуђери у неслози међу собом судили чак и пред османским судовима. Као пример за то истиче се чињеница да су се на челу житомислићког братства често смењивали игумани (њих пет од 1763. до 1768.) Ананијев покушај да се уведе ред подржала је бар половина мостарске црквене општине. Да није било тако он као Грк, странац, не би уз себе придобио њен значајан део.¹⁶ Занимљиво је и то да је спас од његове духовне власти неколико калуђера из Житомислића потражило чак на Светој Гори, где су пребегли преко Метковића и млетачке Далмације. У светогорским манастирима највећи део монашких братстава чинили су управо Грци, а грчки је био језик међусобне комуникације међу њима. Сем тога, и поједини епископи који су се повукли са епископских катедри, живели су тамо. Зато се може и претпоставити да сукоб житомис-

¹¹ По казивању Јоаникија Памучине, Ананијево рукоположење десило се у Софији. Исто, 169-170.

¹² Исто, 170.

¹³ Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи II*, запис 3375, стр. 241.

¹⁴ На свим архијерејским печатима је, по правилу, стајала и година када је архијереј ступио на одређени владичански престо. У овом случају, нема никакве сумње да се ради о херцеговачком митрополиту Ананију и години његовог доласка на чело митрополије. Текст печата има следећи садржај: **О [ΘΕΙΟ]ΤΑΤΕ СΙ[ΓΙ]ΛΟΣ ΜΗΤΡ[Ο]ΠΟΛΙΤ ΧΕΡΣΕΚ ΤΥ ΑΥΑΥΙΕ (1174) 1772.**

¹⁵ Јоаникије Памучина, *наведено дело*, 171-173.

¹⁶ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 466.

слићких монаха са митрополитом Ананијем није имао главну подлогу у етничким разликама, већ у питањима из свакодневног црквеног живота.

Без обзира на противречности његове биографије у вези са односима које је имао са неким манастирским братствима или мостарском црквеном општином, најзначајнијом и најорганизованијом у епархији, на основу прворазредних извора може се закључити да је митрополит Ананије, заступајући и своје, али и интересе православних верника, долазио у сукобе и неспоразуме и са османским властима, чак и са везиром у Травнику. У једној од представки упућеној централној власти у Цариграду, Ананије наводи да су босанске валије увеле обичај да му, мимо царског берата који је тачно одређивао његове обавезе, годишње на основу бујурулдија које су издавали, узимају додатних 600-700 гроша на име трошкова достављања тих докумената.¹⁷ И мада ово писмо није датирано, анализом текста може се закључити да је упућено 1791. године, те да је митрополитова молба врло брзо решена. Султански диван, односно надлежна канцеларија, о томе су донели одлуку 10. мухарема 1206, односно 9. септембра 1791, а потврдили 13. септембра исте године. Пре коначне одлуке, којом се забрањује било какво самовољно одређивање нових пореза и узимање новца од митрополита и заштићених поданика царства, она је потврђена у чак четири канцеларије и уписана у епископски дефтер.¹⁸ У овом случају занимљиво је да се митрополит Ананије у заштити својих права позвао на ферман издат новембра или децембра 1760, који је дат васељенском патријарху, а изгледа и циркуларно прослеђен по целом Балканском полуострву. Уз молбу, он је приложио и препис тог фермана, добијеног још у време постојања Пећке патријаршије. Препис је добио од пљеваљског кадије Исмаила.¹⁹ Ананије је наставио своју управу Херцеговачком митрополијом све до 6. (18) јануара 1802. године, када је умро у Мостару од болести. Сахрањен је поред мостарске цркве.²⁰

¹⁷ *Писмо митрополита Ананија упућено у Цариград*. Из писма се не види тачно којој инстанци и када је оно упућено. Његов потпис гласи *Роб Ананије, митрополит херцеговачки*. НБКМ, БИА 252, ОАК 213/6.

¹⁸ *Одлука Царског дивана од 13. септембра 1791. о молби митрополита Ананија*, Исто, 213/6.

¹⁹ У препису се помиње да су се од времена великих ратова умножила бројна безакоња, и да хришћанска раја мора бити од њих заштићена, а починиоци тих безакоња кажњени. Међу поменутих областима у Румелији, Анадолији и Јонским острвима, налази се и име Босне, односно Босанског пашалука, као и појединих градова (Београд, Ђустендил, Скопље, Зворник, Софија, Ниш, Пловдив...) Ферман је реис-ул-кутаб Халил Хамид уручио васељенском патријарху. Исто, 213/6.

²⁰ Јоаникије Памучина, *наведено дело*, 172.

Ананијев наследник такође је био цариградски Грк, митрополит Јеремија. Херцеговачком митрополијом управљао је у веома осетљивом времену, од почетка 1803. до лета 1815, када је дошло до српске националне револуције у Београдском пашалуку, али и неких слабијих устаничких покрета међу православним Србима у самој Херцеговини. Јеремија је знао да су поједина духовна лица била укључена у антиосманске активности. На то указује и писани извештај архимандрита Арсенија Гаговића дат руским властима у Санкт Петербургу, у коме наводи да је народ у Херцеговини посвећен ослобођењу, а да је херцеговачки митрополит *одан руском престолу*. Тај митрополит могао је бити само Јеремија, који му је и одобрио да крене на пут у Русију.²¹ У време избијања устанка у Београдском пашалуку 1804, Јеремија је позивао вернике на мир и оданост земаљским властима, знајући да је простор његове епархије под чврстом османском контролом, и да би се сваки озбиљан покушај подизања устанка завршио суровом одмаздом. У том циљу, упућивао је и архијерејске посланице. Ипак, непрестано је одржавао комуникацију са руским конзулом у Дубровнику.²²

У то време било је и сукоба међу самим херцеговачким муслиманима. Митрополит Јеремија успевао је да хришћане држи по страни од тих збивања, иако је на њих било притисака да се одреде за једну или другу страну.²³ У време епидемије куге 1815. склонио се у манастир Житомишлић, али је свакако већ био инфициран, јер је убрзо, 29. јула (10. августа) исте године умро. Сахрањен је у том манастиру.²⁴ Јеромонах Пахомије, који је оставио запис о његовој смрти, навео је да је био *поштени, богобојазни и смерни*.²⁵

Његов наследник, митрополит Јосиф, пореклом цариградски Грк, приликом доласка на чело Херцеговачке епархије већ је имао архијерејски чин. Јосиф је био сестрић тадашњег сарајевског (дабробосанског) митрополита Калиника²⁶, и као титуларни кратовски митрополит служио му као викарни епископ.²⁷ Након смрти херцеговачког митрополита Јеремије у манастиру Житомишлић, отишао је у Цариград где је постављен на његово

²¹ Ђоко Слијепчевић, *Историја српске православне цркве II*, 466.

²² *Исто*, 467.

²³ Јоаникије Памучина, *наведено дело*, 173-174.

²⁴ *Исто*, 177.

²⁵ Љубомир Стојановић, *наведено дело*, запис 3942, стр. 350.

²⁶ Калиник, архиепископ сарајевски и дабробосански митрополит 1808-1817.

²⁷ Током целе прве половине 19. века, па и касније, сарајевски митрополити имали су викарног епископа, који је носио титулу *митрополит кратовски*. Недељко Радосављевић, *Грађа за историју Сарајевске (Дабробосанске) митрополије*, Београд 2007, 16, 44, 46, 47.

место, али је у епархију стигао после више од годину дана. Јоаникије Памучина тврди да је дошао чак 1817, док је његове послове за то време као намежник вршио јеромонах Серафим Танић из манастира Житомислића. Исти аутор наводи да је јеромонах Танић, по Јосифовом доласку, од њега *велику муку претрпιο*, што је можда био резултат спора око наплаћивања црквених прихода у претходном времену, а не само могуће личне нетрпељивости.

Из других извора не може се стећи слика о митрополиту Јосифу као човеку недостојном свог чина, који је стално био у сукобу са српским свештенством и верницима. Напротив, у време избијања Грчког устанка 1821, када су подозрењу османских власти били изложени и Срби у Београдском пашалуку, а посебно епископи и припадници грчких трговачких колонија Јосиф је, заједно са митрополитима Сарајева и Зворника, био ухапшен и затворен у Травнику код везира, да би нешто касније био пуштен. Хапшење епископа, уз обавезну изнуду новца, требало је да послужи као опомена хришћанима да остану мирни.²⁸ То није био усамљен случај. И два митрополита у Београдском пашалуку слала су прокламације верницима које су јавно читане, с позивом да остану мирни поданици, верни султану.²⁹ Сличну невољу, али овог пута због лојалности царској власти, митрополит Јосиф је, као и митрополити Сарајева и Зворника, претрпео и у време побуне Хусеин-капетана Градашчевића, који их је 1832. затворио у Стоцу, и пустио под надзором тек кад су му дали 120 кеса новца.³⁰ И у том случају је, дакле, он био талац који је својим животом јемчио за мирно држање хришћанског становништва према побуњеницима.

Иако је сигурно био презадужен, што је у српским епархијама под Васељенском патријаршијом било уобичајено за скоро сваког епископа, јер би наслеђивао дугове претходника и покушавао да добије део тих средстава кроз различите облике милостиње или помоћи која султанским ферманом није била предвиђена, митрополит Јосиф није био личност која је била превише посвећена томе, што је карактеристично за неке његове претходнике. Напротив, више се бавио уређењем стања у епархији. У случајевима жалби на неке од свештеника, он би их решавао тако што би сазнања о томе прво проверио код локалног свештенства, а затим сарађивао и са османским властима да се лице недостојно чина њега лиши, а парокси-

²⁸ *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија – књига прва (1816-1830)*, приредио Недељко Радосављевић, Ужице-Београд 2005, док. 101, стр. 99.

²⁹ Исти, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831 (управа Васељенске патријаршије)*, 139-140.

³⁰ *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија (1831-1839)*, књига друга, приредио Недељко Радосављевић, Београд-Ужице 2006, док. 400, стр. 91-92.

ја му се одузме.³¹ Преко њега су одлазиле и молбе манастирских братстава васељенском патријарху да се код османских власти одобри куповина земљишта неопходног за манастирске економије.³²

Када је 1834. на месту порушене старе изграђена нова мостарска црква, његова управа већ је била дуга 21 годину, а он је пристао да се *Уставом цркве* од шест чланова, ограниче права која је имао у погледу именовања мостарских епитропа и располагања црквеном имовином.³³ Јеромонах Серафим Шолаја казивао је Памучини да је са тим епископом често ишао у обилазак епархије, и да се митрополит према њему лепо односио, допуштајући му да ноћи у истој кући у којој и он сам, обично најбољој и најугледнијој у селу.³⁴ Лојалност коју је митрополит Јосиф показао према Али-паши Ризванбеговићу Сточанину у време обрачуна са побуњеницима Хусеин-капетана Градашчевића допринела је да и код њега има приступ, мада се паша од 1833. показао врло нетрпељив према хришћанском становништву. Јоаникије Памучина сачувао је препис везирског писма митрополиту, којим се даје дозвола за градњу мостарске цркве. Његов садржај је следећи:

*Од мене, непобједивог Али-паше Ризванбеговића, везира херцеговачког, поздрав Јосифу, митрополиту херцеговачком. А ево шта ти сада саопштавам: пошто сам ја сада празних шака, то реци мостарским хришћанима да ми до мога повратка из Љубушког припреме 15.000 гроша, а 2.500 гроша моме сину Зулфу, да одмах сабирате раднике и мајсторе и градите цркву, само ни дужу, ни ширу, ни вишу него што је раније била. Не губите вријеме, да бисте градњу довршили до зиме. Ово писмо покажите кадији да би и он знао шта је у њему записано. Остајте здраво.*³⁵

³¹ Тако је 14. (26) јануара 1849. писао пријепољском муселиму Исмаил-аги, плеваљском муселиму Хаким-ефендији, и Хаџи Дервиш-ефендији, обавештавајући их да је из њихових писама дознао о лошем односу попа Јакше према верницима, да је то примио к знању, и да ће кроз неколико дана сам доћи у тај крај и решити постојећи проблем. Сејфудин еф. Кемура – Владимир Ћоровић, *Прилози за историју Православне цркве у Босни и Херцеговини у XVIII и XIX стољећу*, Гласник Земалског музеја у Босни и Херцеговини XXIV, Сарајево 1912, 434-435.

³² Ради се о молби братства манастира Дужи патријарху да се заложи да манастир добије дозволу за куповину њива где би се узгајало жито, *Исто*, 435-436.

³³ Јоаникије Памучина, *наведено дело*, 178-179.

³⁴ Исти, *Животопис Серафима Шолаје, јером. светоблаговјештенског м. Житомишлића и ефимера мостарскога*, Србско-далматински магазин, љубитељ просвјете и народног језика за годину 1869, Задар 1869, 154.

³⁵ Јоаникије Памучина, *Живот Али-паше Ризванбеговића Сточанина*, у: *Љетописи*, Сарајево 1976, 100. Иако недатиран, овај документ је свакако из 1833, када је

Треба нагласити и то да су Јосифово искуство и дипломатске способности средином XIX века, у време његове друге управе, користиле и османске власти, тражећи да својим духовним ауторитетом утиче на побуњено племе Дробњака. Митрополит је саветовао Дробњаке да изразе своју лојалност царским властима и пошаљу неколико одабраних кнезова који ће то учинити, како би се предупредила планирана експедиција реформисане низамске војске, којом је командовао Исмаил-паша.³⁶ Намера коју је тада имао била је да се избегну непотребне жртве, а позивање на мир и владичанска дужност.

Митрополит Прокопије, такође цариградски Грк, наследио је митрополита Јосифа након што је он, по позиву патријарха Григорија VI 20. априла (3. маја) 1835. отишао у Цариград, и тамо прво постао члан Светог синода Велике цркве, а потом димитријадски митрополит. Прокопије је свечано стигао у Мостар 11. (23) фебруара 1837. године.³⁷

На основу наведених података, јасно је да је херцеговачки архијерејски престо остао практично упражњен више од годину и по дана. С обзиром на то да расположиви извори о том времену не говоре много, може се претпоставити да је управу над Херцеговачком митрополијом митрополит Јосиф оставио свом заступнику, протосинђелу Серафиму Ангелопулосу.³⁸ Јосиф се, и као синодални митрополит који је због те нове дужности борао у Цариграду, потписивао као херцеговачки архијереј.³⁹ А да је то заиста и био, потврђује чињеница да је 27. јула (9. августа) 1836. исти патријарх Григорије VI свештенству и верницима Херцеговачке митрополије упутио Саборну посланицу којом их је обавестио да је њихов митрополит Јосиф постављен на чело митрополије Димитријаде.⁴⁰

отпочела градња цркве, која је у целини завршена крајем 1834. или почетком 1835. Као што се види, није реч о класичном примеру бујурулдије (везирске заповести), јер се од хришћана тражи новац за пашине личне потребе, већ писму које је код кадије требало да отклони недоумице око права на поновно подизање православне цркве.

³⁶ Сејфудин еф. Камура – Владимир Ћоровић, *наведено дело*, 436-438.

³⁷ Јоаникије Памучина, *Живот Али-паше Ризванбеговића Сточанина*, 101.

³⁸ Исти, *Летопись православне цркве далматинске и херцеговачке. Почетакъ долазака грчки владика у Херцеговину*, 179.

³⁹ Да још увек није био формално на челу Херцеговачке митрополије, патријарх сигурно не би имао никакву потребу да свештенство и вернике у њој обавештава о његовом премештају.

⁴⁰ Памучини се у овом казивању свакако може веровати, јер је у то време као јеромонах служио при мостарској цркви, и сигурно је лично имао увид у ту патријар-

С обзиром на патријаршијски позив и именување Јосифа за синодског митрополита, са великом резервом може се узети мишљење јеромонаха Серафима Шолаје, који је тврдио да је у његовом уклањању из Херцеговачке митрополије удела имао и кнез Милош Обреновић, који је наводно био незадовољан његовим односом према српским верницима, и у том смислу интервенисао код васељенског патријарха.⁴¹ Међутим, утицај кнеза Милоша у Васељенској патријаршији није био толико велики да смењује или поставља епископе у епархијама ван Кнежевине Србије, јер би у супротном сигурно деловао у правцу постављања Срба на те положаје. Сем тога, у време одласка митрополита Јосифа водила се жива дипломатска акција око склапања анекса Конкордата Кнежевине Србије и Васељенске патријаршије из 1831, којим би Српској митрополији званично требало припојити пределе Шест нахија који су јој *de facto* припали још 1833, када су ушли у састав Србије. То је за власти у Кнежевини био далеко важнији посао од решавања прилика у Херцеговини.

Наде које је православно становништво полагало у новопостављеног митрополита Прокопија, да ће бити праведан и умерен у својим захтевима, нису испуњене, јер се и по казивању савременика, и по прворазредним изворима, показао као врло среброљубив. Јоаникије Памучина тврди да је, заједно са још пет митрополита од патријарха био кажњен сменом и прогонством.⁴² Неке информације о томе како је и због чега смењен, доставио је кнезу Милошу капетан Милосав Перуничкић, директор Мокрогорског карантина. Јеромонах Прокопије Тројичанин, који је често давао информације властима Кнежевине о збивањима у Херцеговини, обавестио је Перуничкића да је из Цариграда у Мостар по владика Прокопија стигао *девелет-татарин*, с наредбом да га због неког престапа врати назад. Прокопије, међутим, тада није био у Мостару, већ у обиласку епархије, у Фочи, па је Али-паша Ризванбеговић по њега послао своје људе. Након што је предат изасланику из Цариграда, заточен је у Сарајеву, а црква и конак у Мостару су запечаћени. У Сарајеву је дочекао свог брата, који је за њим донео и распродао све његове ствари.

Прокопије Тројичанин врло јасно говори о томе какво је било митрополитово понашање и према најугледнијим манастирима. Из манастира

шијску посланицу. Јоаникије Памучина, *Лџтописъ православне цркве далматинске и херцеговачке. Почетакъ долазака грчки владика у Херцеговину*, 179-180.

⁴¹ Јоаникије Памучина, *Животопис Серафима Шолаје, јером. светоблаговјештенског м. Житомишлића и ефимера мостарскога*, 162-163.

⁴² Памучина тврди да је митрополит Прокопије напустио епархију 1. (13) децембра 1837, исте године када је и дошао. *Исто*, 101.

Свете Тројице код Пљеваља, под изговором неког дуга, однео је све скупocene ствари које су се у њему нашле (сребрне тањире, виљушке, ножеве, кашике, серцаде...), које је у Сарајеву распродао преко телала! И док су православни Срби сматрали да је уклоњен одлуком државних власти, локални муслимани били су мишљења да је његово прогонство резултат жалби српских калуђера на његове поступке, па и утицаја кнеза Милоша.⁴³ Ђоко Слијепчевић, пак, наводи да основни разлог одлуке Васељенске патријаршије да Прокопија опозове у Цариград није у томе што је глобио народ без икакве мере, већ зато што је, са још пет митрополита, покушао да скује заверу против патријарха. Због тога су сви они по казни послати у Цезареју у Кападокији.⁴⁴ У Слијепчевићевим тврдњама треба тражити главни узрок Прокопијеве смене, а не његовом понашању у епархији.

Митрополит Аксентије III Петров Чешмеџијев, који је наследио свргнутог владика Прокопија, био је Бугарин, а као монах потекао из Рилског манастира, са којим је наставио да одржава блиске контакте до краја живота. Пре доласка на чело Херцеговачке митрополије Аксентије је већ имао дуг монашки живот. Рођен је 1797. у Самокову, где је и отпочео образовање у локалној школи, а наставио га у Рилском манастиру, у *Јелино-бугарском училишту*, у ком је овладао и грчким језиком. То му је и отворило врата за напредовање у структури Васељенске патријаршије. Године 1830. постао је придворни ђакон ђустендилског (бањског) митрополита Артемија, а већ следеће 1831. рукоположен је у епископски чин, и постављен за диопољског митрополита.⁴⁵

У Мостар је стигао 1. (13) априла 1838, у митрополитском чину који је имао већ седам година, и на челу Херцеговачке митрополије остао је све до 1848.⁴⁶ Међутим, спољашње манифестације религиозности које је показивао дугим и сталним молитвама, о чему пишу и српски и бугарски савременици који су га добро познавали, у потпуној су супротности са његовим тежњама да глобама и присилним прикупљањем милостиње узме што више новца. Током своје управе, одржавао је добре односе са локалним османским властима, а доста времена проводио је у обиласку повере-

⁴³ Милосав Перунички је о свему томе 19. (31) децембра 1837. подробно известио кнеза Милоша. *Књажеска канцеларија, Ужичка нахија (1831-1839), књига друга*, приредио Недељко Радосављевић, 636, стр. 308-309.

⁴⁴ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 468-469.

⁴⁵ Илија Тодев, *Авксентий Велешки*, Кой кой е сред българите XV-XIX в., 21; Кирил, патриарх български, *Авксентий Велешки (по случай 100 години от смъртта му – 2. февруари ст. ст. 1865. г.)*, у: *Духовна култура XLV*, май- јуни 1965, кн. 5-6, София 1965, 3-5.

⁴⁶ Илија Тодев, *наведено дело*, 21.

не епархије. Серафим Шолаја казивао је Памучини да га је пратио као придворни калуђер, али да се он према њему односио знатно лошије него претходна два митрополита. Из *Животописа Серафима Шолаје*, види се и то да се по среброљубивости није превише разликовао од свог претходника, Грка Прокопија, али је нашао много бољи начин да опстане у Херцеговачкој митрополији читаву деценију. Да би своје замисли реализовао што лакше, Аксентије је временом ступио у кумовске односе са Јованом Ангелопулосом, зетом ранијег херцеговачког митрополита Јосифа, и српским писаром Али-паше Ризванбеговића Сточанина, чијем сину је био кум на венчању.⁴⁷

Међу Аксентијевим лошим поступцима истичу се глобљење свештеника и народа, увођење нових намета попут *љубочестија* (добродошлице) на сваку кућу, увећање такси за венчања... Свештенике који нису успевали да измире све његове новчане прохтеве физички је кажњавао и стављао у окове, а није се устручавао да као оружје користи и бацање ана teme на непослушне. С друге стране, у свештенички чин рукополагао је и оне који га нису били ни морално достојни, а нису били ни елементарно писмени. Међу кандидатима било је, како је Шолаја казивао, и неписмених чобана и пропалих трговаца. Иако се ради о ставу заснованом на личном искуству, Шолајином казивању се највећим делом може веровати, јер му је на Аксентијеву лошу нарав указао и рилски ђакон Илија, кога је довео са собом у епархију, а који га је, без сумње, добро познавао.⁴⁸

Аксентије је обавезе према Васељенској патријаршији, којој се као заговорник бугарског црквеног осамостаљења касније оштро супротставио, испуњавао ревностно и на време. Тако се у *Каталогу митрополија Васељенске патријаршије* од 23. августа (4. септембра) 1846. наводи да је и Херцеговачка митрополија, попут других епархија, са 2.000 гроша помогла да се отплати дуг Грчке народне школе у Куручешми, на европској страни Босфора.⁴⁹ Према сачињеној ранг-листи митрополија и епископија Васељенске патријаршије априла 1847, у време када се на челу Херцеговачке митрополије налазио митрополит Аксентије, она је по броју верника, приходима и другим елементима које је црква узимала у обзир, сврстана у митрополије треће класе.⁵⁰

⁴⁷ Јоаникије Памучина, *Животопис Серафима Шолаје, іером. светоблаговіештенског м. Житомишлића и ефимера мостарскога*, 161.

⁴⁸ *Исто*, 155.

⁴⁹ Драгутин Анастасијевић, *Кроз једну збирку новијих аката Цариградске патријаршије о њеним епархијама*, Богословље VIII, Београд 1933, 118.

⁵⁰ У истом рангу биле су и Зворничка и Рашко-призренска митрополија, док је Сарајевска (Дабробосанска) била у првој класи. *Исто*, 119.

Хришћанско српско становништво Мостара узбунила је Аксентијева намера да замени јеромонахе који су годинама служили у цркви другим свештеницима, и тиме практично уништи аутономију црквене општине, што је покушао и у другим местима. Иако им је једно време био близак, локалне османске власти пажљиво су пратиле његове активности, јер су могле да доведу до ширег незадовољства народа. Такав случај десио се у пљеваљском крају када је одузео парохије двојици угледних свештеника, па је у њиховом враћању учествовао и сам Али-паша Ризванбеговић. Убрзо је због неког спорног новца дошао у сукоб и са кумом Јованом Ангелопулосом, кога је у препуној мостарској цркви на Јовандан 7. (19) јануара 1848. јавно проклео, укључујући и породицу, кућу и радњу!⁵¹

То је отворило пут за његово уклањање из епархије, јер га ни малобројни локални Грци нису више хтели, па је од Васељенске патријаршије повучен и постављен за велешког митрополита.

О његовом животу по одласку из Херцеговачке митрополије у српској историографији до сада се мало знало. По доласку у Велес, знатно ближе Рилском манастиру из кога је поникао и са којим је непрекидно одржавао везе, изгледа да се сасвим другачије понашао. По описима бугарским савременика, у нову епархију стигао је као богат човек, на расном белом коњу и у сјајној одори, са свим знацима владичанског достојанства. Већ дистанциран од Грка, брзо је постао један од заговорника бугарског националног препорода (взраждане) у повереној епархији, и стекао поверење месног становништва. Тада је у Велесу и околини било чак пет бугарских школа које је помагао, са око 700 ученика. Три године потом, под његову управу стављена је и Бањска (Ћустендилска) митрополија. Међутим, увиђајући његов нови правац деловања, Васељенска патријаршија му је 1855. одузела Велешку, а 1858. и Ћустендилску епархију, и као нову архијерејску катедру доделила му Драч, далеко од његових сународника који су већ отпочели борбу за стварање бугарске националне цркве. Аксентије, међутим, није прихватио премештај, већ се повукао у Рилски манастир. Следеће 1859. године, подржао је акцију митрополита Илариона макариополског у захтеву за стварање аутономне бугарске цркве. Како је бугарска активност узимала све више маха, Патријаршија је издејствовала да се њих двојица, заједно са пловдивским митрополитом Пајсијем, депортују у Малу Азију где су, претежно у Никеји провели око три године. Пре поласка у изгнанство, Аксентије се, заједно са другим прогнаним архијерејима, обраћао сународницима посланицама позивајући на истрајну борбу за само-

⁵¹ Јоаникије Памучина, *Животопис Серафима Шолаје, јером. светоблаговјештенског м. Житомишлића и ефимера мостарскога*, 163-164.

сталну цркву ослобођену грчког утицаја, истичући да у прогонство иде с радошћу, јер су му циљеви исправни, а он сам, како је тврдио, *оружје народа*.⁵²

У интернацији у Никеји Аксентије је са друга два архијереја смештен у једну полуразрушену кућу у јерменској махали, која је претходно страдала у земљотресу. Због тога се задужио великом сумом новаца како би осигурао колико-толико пристојне услове за живот. То је и један од разлога зашто се често обраћао Рилском манастиру да му се пошаље новац како би дугове исплатио, а исто је било и када се радило о његовим пријатељима у Штипу и Велесу.⁵³ По амнестији и повратку из изгнанства, када се назирао успешан крај бугарске акције, године 1865, 2. фебруара, Аксентије је болестан умро у Цариграду.⁵⁴ Око две седмице пред смрт, као најистакнутији поборник стварања Бугарске цркве, упутио је последњу посланицу бугарском народу у виду циркулара, својеврстан политички тестамент, у коме га је позвао на истрајност у борби за црквену аутономију, с тим да властима остане покоран и да од њих тражи правду.⁵⁵

По Аксентијевом одласку из Мостара, на чело Херцеговачке митрополије вратио се стари митрополит Јосиф. Његова друга управа подудара се са временом великих промена у Босни и Херцеговини, које је, пре свега, донела војна операција Омер-паше Латаса 1850. Њоме је коначно скршен сваки значајнији отпор босанског и херцеговачког муслиманског племства централној власти. Локални покушаји побуна широм Босне и Херцеговине били су брзо и сурово угушени.⁵⁶

Јосифов повратак био је скопчан са низом тешкоћа. Иза митрополита Аксентија, али и одраније, остали су нагомилани дугови епархије, који су са каматама изашли на чак 600.000 гроша, а камата у банкарским кућама у Цариграду је, по казивању Серафима Шолаје, била чак 18% годишње!⁵⁷ Повратак митрополита Јосифа на чело Херцеговачке митрополије

⁵² Илия Тодев, *наведено дело*, 21.

⁵³ Поједина писма из времена Аксентијеве интернације објавила је Кирила Вџвџова–Каратеодорова, *Непубликувани писма на Авксентий Велешки от 1861-1863 г., до Христо П. Тџпчелецов*, Црквноисторически архив, том I, София 1981, 28-44.

⁵⁴ Кирил, патриарх Български, *Авксентий Велешки, биографичен очерк*, София 1965, 17-22.

⁵⁵ *Посланица Аксентија Велешког од 7. (19) јануара 1865*. Народна библиотека Иван Вазов Пловдив, Пловдив, Специални фондове, N 153.

⁵⁶ Милорад Екмечић, *Српски народ у Турској од средине XIX века до 1878*, у: *Историја српског народа V-1*, Београд 1981, 465-467.

⁵⁷ Јоаникије Памучина, *Животопис Серафима Шолаје, іером. светоблаговіештенског м. Житомишлића и ефимера мостарскога*, 168-169.

је, преко његовог зета Јована Ангелопулоса, помогнут и од Али-паше Ризванбеговића, који му је послао чак 50.000 гроша за путне трошкове.⁵⁸ Са њега је, заједно са још неколико архијереја, претходно била скинута нека кривица за деловање против патријарха Григорија VI, и он је из једног од манастира на Светој Гори позван у Цариград.⁵⁹ Иако је неспорна чињеница да је митрополит Јосиф по доласку морао да се постара да благовремено отплаћује дугове, па је у том смислу два пута за четири године и сам обишао епархију, а тражио је од свештеника и монаха да прикупе све владичанске и приходе, за њега се са сигурношћу може рећи да је боље и знатно блаже поступао са подређенима од свог претходника. Ипак, политички тешко време његове друге управе обиловало је низом непријатних и опасних ситуација које је морао да решава. Један од већих инцидената био је улазак цариградског муфтије у олтар мостарске цркве, заједно са Хајрудин-пашом. У олтару су превртали по црквеним књигама и стварима, и на крају закључили да је његова молба да се одобри градња веће цркве неоснована, јер је и стара довољно велика.⁶⁰ Његову тактичност према свим странама умешаним у босанске сукобе чак су и српски историчари понекад посматрали као сервилност, али то је био једини начин да сачува хришћанско становништво од било чије одмазде. Али-паша Ризванбеговић, од кога је у великој мери зависио, желео је да га искористи у преговорима са Омер-пашом Латасом и тако добије на времену, а сам Латас није му веровао. Након што се Али-паша Ризванбеговић отворено супротставио Латасовим реформама, на њега је кренула низамска војска, потукла херцеговачке муслиманске одреде, а самог Али-пашу заробила. Он је по Латасовој наредби одведен у Бања Луку, где је потом убијен. Међутим, то није значило битно побољшање положаја хришћана у Херцеговини. Њихови најзначајнији представници, међу којима су били и зворнички и херцеговачки митрополит, као и старешине манастира, били су привремено заточени, а од народа је покупљено оружје.⁶¹

У таквој ситуацији, додатно искомпликованој устанком Луке Вукаловића 1852. управо у Херцеговини, могућности митрополита Јосифа да нешто уради на смиривању ситуације и заштити хришћанских поданика биле

⁵⁸ Исто, 168.

⁵⁹ У казивању Серафима Шолаје наводи се да је Јосиф прво добио *митрополију Охрида*, одакле је такође опозван у Цариград. Исто, 162. У овом случају се, очигледно, ради о Преспанској митрополији, епархији друге класе у поретку Васељенске патријаршије, која се повремено називала и Преспанско-Охридском.

⁶⁰ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 470.

⁶¹ Јоаникије Памучина, *Живот Али-паше Ризванбеговића*, 129-131.

су све мање. Две године касније, 1854, у дубокој старости отишао је из епархије у један од светогорских манастира, где је дочекао и крај живота.⁶²

Када је реч о његовом наследнику, у српској историографији не постоји потпуна сагласност. У кратком шематизму Херцеговачке митрополије из 1892⁶³, сачињеном на острву Халки, протосинђел Дионисије тврди да га је по одласку наследио митрополит Партеније, који је исте 1854. године постао митрополит Јањине.⁶⁴ О њему нема других информација, али се може претпоставити да се радило о лицу које је било Јосифов протосинђел, рукоположен у епископски чин непосредно пре његовог одласка.

Убрзо након Одласка митрополита Јосифа и кратке управе митрополита Партенија, на чело Херцеговачке митрополије дошао је митрополит Григорије. Како тврди Владимир Ћоровић, Григорије је у епархију стигао већ у новембру 1854.⁶⁵ И време његове управе епархијом обиловало је тешкоћама. Дуг Патријаршији, држави и другим повериоцима који је наследио а делом и сам направио био је, уочи његовог доласка, око 300.000 гроша.⁶⁶ Поред тога, устанак Луке Вукаловића је трајао, а у њему су учествовали и неки свештеници. Митрополит се нашао у тешкој ситуацији, јер су устаници од њега захтевали да тражи пуштање из тамнице затворених свештеника и угледних народних првака, док су османске власти сматрале да му је дужност да народу тумачи реформске одредбе Хати-хумајуна из 1856. о законском изједначавању свих поданика царства. У врху устанка и међу српским првацима није било разумевања његовог положаја, па је отпочео и организован бојкот када је реч о прикупљању прихода и послушности црквених општина и манастирских братстава. С друге стране, османске власти тражиле су од митрополита да побуњене поданике подстакне на преговоре, и својим потписом, заједно са потписима њихо-

⁶² Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 470; Закључак Саве Вуковића да је у манастиру *живео доста бедно*, свакако је заснован на поређењу његовог дотадашњег живота у владичанској резиденцији, са скромним начином живота у светогорским манастирима. Сава еп. Вуковић, *наведено дело*, 258.

⁶³ Дионисије, протосинђел, *Митрополити Српско-православне Херцеговачко-захумске митрополије од 1766. године*, Босанско-Херцеговачки изворник за 1892, св. 7, 258-259.

⁶⁴ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 471.

⁶⁵ Владимир Ћоровић, *Мостар и његова српска православна општина*. 58; Сава еп. Вуковић, *наведено дело*, 142; Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 471. Душан Берић сматра да је на чело Херцеговачке митрополије Григорије дошао током 1855. Душан Берић, *Устанак у Херцеговини 1852-1862*, Билећа 2007, 151.

⁶⁶ Душан Берић, *наведено дело*, 151.

вих претставника, гарантује извршење договореног. А то би често бивало изневерено, чиме би његов ауторитет још више био довођен у питање.⁶⁷ У његовом случају понавља се ситуација у којој су се нашли митрополити Васељенске патријаршије током 18. и почетком 19. века у време српских устанничких покрета у Београдском пашалуку. Њихова мисија била је духовна, и они нису одлазили у епархије да би дизали устанке. Напротив, морали су деловати у смеру заштите људских живота, а пре свега заштите својих верника које су представљали пред османским властима. У супротном, били би изложени и одмазди власти, и казни од стране патријарха, а епархију би свакако изгубили.⁶⁸ У сличној ситуацији нашао се и митрополит Григорије, који је чак био и нападнут од једне групе ускока, када га је спасила наоружана турска пратња.⁶⁹

Готово сви истраживачи црквене историје који су се дотицали питања Григоријеве управе, наводе да је он напустио Херцеговачку митрополију 19. априла (1. маја) 1860, и да је на његово место тек 1864. дошао нов митрополит.⁷⁰ Тако је отворено питање могућности постојања својеврсног *inrerregnum-a* на челу ове митрополије, што није било карактеристично за деловање Васељенске патријаршије у том, али ни било ком другом периоду. Постоје, међутим, извори који потврђују да је све то време Херцеговачка митрополија имала свог архијереја. У званичној Ранг-листи епархија Васељенске патријаршије, сачињеној јануара 1862. од патријарха Јоакима и Светог синода, Херцеговачка митрополија помиње се као 57. у њеном поретку, а сам херцеговачки митрополит је као члан Синода потписао овај документ.⁷¹ Из приређеног документа не види се име херцеговачког архијереја, али се највероватније ради управо о Григорију, који је због црквених послова позван у Цариград, и ту је боравио дуже време, док га је у

⁶⁷ Исто, 391, 402-403, 504, 531, 546, 549.

⁶⁸ Таквих примера је и после укидања Пећке патријаршије било више. Дионисије Папазоглу, изузетно добро образован београдски митрополит (1784-1791), отворено је стао на страну српских устаника у време последњег хабзбуршко-османског рата 1788-1791, и због тога је морао у емиграцију по склапању мира. И ужичко-ваљевски и београдски митрополит су у време Првог српског устанка, стали на страну устаничког врха, а по његовом слому такође су морали да напусте епархије. Недељко Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831, управа Васељенске патријаршије*, 87-88, 104-126.

⁶⁹ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 471; Исти, *Хумско-херцеговачка епархија и епископи (митрополити) од 1219. до краја XIX века*, 40.

⁷⁰ Владимир Ћоровић, *наведено дело*, 58; Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 471; Сава еп. Вуковић, *наведено дело*, 142...

⁷¹ Акт су потписали и сарајевски, рашко-призренски и зворнички митрополит. Драгутин Анастасијевић, *наведено дело*, 119.

епархији замењивао опуномоћеник. Могућност да је епархију напустио због војних операција у њој веома је мала, јер му је резиденција била у Мостару, под чврстом контролом османских власти, а ни Патријаршија се са таквим поступком не би сложила. Друга, мање вероватна, је могућност да је већ био замењен новим митрополитом, али да он дуго није кренуо у своју епархију. И та могућност још је мања ако се има у виду чињеница да су у време настанка поменуте ранг-листе сви архијереји из Босанског ејалета били у Цариграду.

На херцеговачком архијерејском престолу следећи митрополит био је Прокопије II. У Мостар је стигао 6. (18) априла 1864.⁷² Оно што га је у основи разликовало од већине претходника било је његово словенско порекло. По народности Бугарин, митрополит Прокопије лако је савладао српски језик, на њему служио, проповедао и обраћао се верницима. Вук Врчевић забележио је да је народу остао у лепој успомени, јер је епархију обилазио о свом трошку, а помагао је и отварање српских школа.⁷³ У време његове управе обновљен је храм манастира Милешеве 1868, и коначно изграђена нова мостарска црква 1873.⁷⁴ На основу пописа пренумераната за Србско-далматински магазин из 1869, види се да је Прокопије био претплаћен на пет примерака годишње.⁷⁵ Једно време, од 1867. до 1878, уз себе је као протосинђела имао Теодосија, такође Бугарина који је након тога постао свештеник у Пловдиву, а по оснивању Бугарске егзархије био је скопски митрополит.⁷⁶

Митрополит Прокопије II је један од малобројних, херцеговачких архијереја чији се животни пут на основу доступних извора може пратити до смрти. Његова година рођења није поуздано утврђена, али је сигурно да је рођен у селу Мелникич, у Серској области, насељеној измешаним бугарским и грчким становништвом. Образовање је, међутим, стекао на грчком језику, а отпочео га је у грчком манастиру Светог Јована, где је примио и

⁷² Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 412.

⁷³ Вук Врчевић, *Ред, обичаји и управе манастира и цркава у Херцеговини*, ЛМС 270, Нови Сад 1910, 46-47; Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 471.

⁷⁴ Сава еп. Вуковић, *наведено дело*, 412.

⁷⁵ *Србско-далматински магазин за 1869*, Задар 1869, без пагинације. У овом попису забележено је да је митрополит Прокопије II обдарен султанским бератом и нишаном (орденом) Мецидије V степена, што додатно говори да је био уважена и призната личност и код хришћана и код османских власти.

⁷⁶ Simeon Radev, *Ранни спомени*, <http://slovo.bg/showwork.php3?=2>.

монашки чин.⁷⁷ Мада је у српској историографији преовладало мишљење да је Прокопије II затражио премештај у Мелнишку епархију 1875, увиђајући да ће ускоро избити српски устанак, о његовом одласку одлучила је пре свега потреба саме Васељенске патријаршије. Мелник, са мешовитим бугарско-грчким становништвом, остао је ван граница Бугарске егзархије, аутономне цркве формиране 1870, која се убрзо по оснивању потпуно одвојила од Цариграда. А по ферману о њеном оснивању, епархије које су остале ван ње могле су јој бити припојене уколико се две трећине православних изјасни за то.⁷⁸ Таква ситуација могла се десити у Мелнику, где су се налазила и три стара манастирска средишта, па се одлука Патријаршије да за мелничког митрополита именује лојалног Бугарина који би смирио ситуацију показала као веома мудра.⁷⁹ Прокопијево грчко образовање утицало је на то да се у почетку с подозрењем односи према бугарским учитељима и културним радницима, али је њихове идеје убрзо и сам прихватио. Његова мисија у потпуности је успела. Као архијереј школован у духу васељенског православља, он није прихватао стање шизме у коме се убрзо нашао Бугарски егзархат, и остао је лојалан Васељенској патријаршији, али је временом показао пуно разумевање и за интересе Бугара у повереној епархији, иначе његовом завичају. Због тога је од патријаршије био предложен и за члана Светог синода, али се од тога одустало јер су локални Бугари сматрали да се ради о превари, односно о начину да се он уклони и на његово место доведе Грк, па су чак претили припајањем Егзархији. Када је 1891. године митрополит Прокопије II умро, Мелничка епархија изјаснила се за припајање Бугарској егзархији.⁸⁰

Последњи архијереј послат од Васељенске патријаршије у Херцеговачку митрополију пре окупације Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске био је Игњатије, рођен на острву Лезбос 1828. Митрополит Игњатије био је представник генерације добро образованих епископа, који су се школовали у елитној теолошкој академији Васељенске патријар-

⁷⁷ Васил Кънчов, *Пътуване по долините на Струма, Места и Брегалница, Битолско, Преспа и Охридско, град Мелник и казата му*, http://www.promacedonia.org/vk_1/vki_A_9.html, 144.

⁷⁸ Оснивање Бугарске егзархије као аутономне цркве решено је ферманом од 27. фебруара 1870. *Църковно-народният събор 1871. г., Документален сборник по случай 130-годишната от Първия църковно-народен събор*, Встъпителна студия, съставителство, бележки и речници, ст. н. с. д-р Христо Темелски, Архивите говорят 15, София 2001, 38-40. Егзархијски устав донет је 14. маја 1871. у Цариграду. *Исто*, 426-457.

⁷⁹ *Исто*, 143.

⁸⁰ У самом Мелнику грчко становништво било је бројније, док су у околини преовлађивали Бугари. *Исто*, 144.

шије на острву Халки. У чин јерођакона произведен је у Видину 1852.⁸¹ То указује да је, највероватније, био у придворној служби видинског митрополита Пајсија. У чин јеромонаха рукоположен је у Цариграду 1866. Исте године, васељенски патријарх Софроније произвео га је за архимандрита, да би га његов наследник, патријарх Григорије, године 1868. рукоположио у чин епископа. У пролеће 1875, након премештаја митрополита Прокопија II у Мелник у Македонији, додељена му је Херцеговачка митрополија, у коју је стигао 29. јула (10. августа) исте године.⁸²

Митрополит Игњатије није имао прилике да се потпуно посвети црквеним пословима због нередовних прилика у епархији и општег устанка у Херцеговини и у Босни, који је означио почетак Велике источне кризе и убрзо, 1876, довео до уласка Србије и Црне Горе у рат против Османског царства. По окончању рата 1876-1878, одлуком Берлинског конгреса, управу над Босном и Херцеговином преузела је Аустро-Угарска. У том времену, митрополит Игњатије оштро се противио мерама нових власти у регулисању црквених послова. Бескомпромисно одан Васељенској патријаршији, он никако није био сагласан са поделом његове епархије због успостављања нових граница, јер су и Босна и Херцеговина формално још увек биле део Османског царства. Без његове сагласности, из састава Херцеговачке митрополије изузете су области Пријеполја и Пљеваља, које су остале под непосредном османском цивилном влашћу, а његов протест није дао никакав резултат. Због тога је 15. фебруара 1888. дао оставку на архијерејски престо, а дан касније учествовао је у рукоположењу архимандрита Леонтија Радуловића, иначе свог ранијег секретара, за епископа, и његовом избору за новог херцеговачког митрополита.⁸³

⁸¹ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 471; Исти, *Хумско-херцеговачка епархија и епископи (митрополити) од 1219. до краја XIX века*, 40.

⁸² У погледу времена његовог избора за херцеговачког митрополита и доласка у епархију постоји извесна котрадикторност у подацима које је изнео Ђоко Слијепчевић, а прихватио и Сава Вуковић. Наиме, Слијепчевић тврди да је Игњатијев претходник Прокопије II по својој молби 7. (19) јуна 1875. премештен у Мелник, а да је Игњатије изабран за херцеговачког митрополита 14. (26) маја исте године, дакле пре Прокопијевог премештаја. Из Слијепчевићевих ставова није сасвим јасно да ли је Прокопије раније тражио премештај, и у епархији просто чекао да нови архијереј буде изабран да би отишао у Мелник, или се ради о материјалној грешки проузрокованој коришћењем различитих извора које не наводи, а који пружају супротне информације. Због тога ово питање за сада мора остати отворено. Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 471; Сава еп. Вуковић, *наведено дело*, 192.

⁸³ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 471-472. Сава еп. Вуковић, *наведено дело*, 286.

ХЕРЦЕГОВАЧКИ МИТРОПОЛИТИ 1766-1878.

ХЕРЦЕГОВАЧКИ МИТРОПОЛИТИ 1766-1878

Митрополит	Време управе	Етничка припадност
Антим I	1766-1772	Грк
Ананије	1772-1802	Грк
Јеремија	1803-1815	Грк
Јосиф	1817-1836, 1848-1854	Грк
Прокопије I	1837-1838	Бугарин
Аксентиј III Петров Чешмечијев	1838-1848	Бугарин
Партеније	1854	Грк
Григорије	1854-1864	Грк
Прокопије II	1864-1875	Бугарин
Игњатије	1875-1888	Грк

На крају, може се закључити да је промена настала 1766. године у Херцеговачкој митрополији, која је била резултат укидања аутокефалности Пећке и припајања њених епархија Васељенској патријаршији, изазвала незадовољство како свештенства, тако и верника, јер је уклоњен српски архијереј са њеног чела. До аустро-угарске окупације Босне и Херцеговине 1878, на челу Херцеговачке митрополије променило се укупно 10 митрополита, од којих су њих седам били Грци, а три Бугари образовани у школама Васељенске патријаршије. Њихова управа била је скопчана са великим тешкоћама због нереда и устанака и хришћана и муслимана у Херцеговини, због чега им је основни задатак да врше духовну мисију и штите православне вернике у њиховој епархији био отежан. Иако су неки од њих због нагомиланих личних дугова, као и дугова претходника, вршили притисак да од народа прикупе више новца него што им то берат или ферман којим су епархију добили допушта, често се ослањајући и на османске власти, на основу изнетих чињеница може се закључити да је стереотипна слика о архијерејима Велике цркве као среброљубивим и недостојним својих високих звања, створена у српској историографији, у целини неодржива, и да се не може применити на сваког од њих. Последњи митрополит именован из Цариграда, Игњатије, дуго се опирао притиску аустро-угарске управе да се промене границе Херцеговачке митрополије сагласно новим геополитичким условима, да би на крају, 1888. године, дао оставку и отишао у пензију. Од Берлинског конгреса 1878. православна црква у Босни и у Херцеговини функционисаће у битно другачијим околностима.

Nedeljko RADOSAVLJEVIĆ

HERZEGOVINA METROPOLITANS, 1766-1878

Summary

Following the abolishment of the autocephaly of the Peć Patriarchate, there were changes in the Herzegovina Metropolitan. Instead of the Serb bishops, it was headed by Metropolitans named by the Great Church in Istanbul, in a long time period, until 1888. There were no Serbs among ten Metropolitans at the time. There were seven Greeks, and three Bulgarians. It was possible to follow lives of some of them, based on less known, or hitherto unpublished sources, and even after they have left the Herzegovina Metropolitan. They fulfilled their spiritual mission in often difficult circumstances, for both Christians and Muslims in the area often rebelled, the former ones to free themselves of the Ottoman rule, and the latter, to prevent any reforms that would lead to strengthening of the role of central authorities, or introduction of European influences. That is why some Metropolitans were frequently arrested, and later released for ransom, while believers criticized them for not supporting enough their striving for freedom. There were also some among them, who did not abstain from illegally demanding money from their priests and believers, for the Eparchy and themselves were in increasing debts. However, this cannot be generalized for all Metropolitans, as sometimes occurred in Serb historiography. Following the change of geopolitical situation and the occupation of Bosnia and Herzegovina by Austria-Hungary in 1878, the conditions of the functioning of the Orthodox Church were changed significantly.